

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ОГолошення ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ У СФЕРІ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

CIVIL LAW CONSEQUENCES OF DECLARING A PERSON DECEASED IN SPHERE OF INHERITANCE RELATIONS

Корчак Т.В.,

аспірант кафедри цивільного права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена питанням спадкування, які пов'язані з наслідками оголошення фізичної особи померлою. Проаналізовані вихідні юридичні норми інституту оголошення фізичної особи померлою. Розглянуті норми чинного цивільного законодавства України, які встановлюють наслідки оголошення особи померлою у сфері спадкових відносин. Шляхом системного дослідження виявлені існуючі суперечності у правовому регулюванні даних відносин. Висловлені пропозиції щодо подальшого вдосконалення відносин спадкування з урахуванням реалій сьогодення.

Ключові слова: фізична особа, наслідки оголошення фізичної особи померлою, цивільно-правові наслідки, спадкові правовідносини.

Статья посвящена вопросам наследования, которые связаны с последствиями объявления физического лица умершим. Проанализированы исходные юридические нормы института объявления физического лица умершим. Рассмотрены нормы действующего гражданского законодательства Украины, которые устанавливают последствия объявления лица умершим в сфере наследственных отношений. На основании системного исследования выявлены существующие противоречия в правовом регулировании данных отношений. Высказаны предложения по дальнейшему усовершенствованию наследственных отношений с учетом сегодняшних реалий.

Ключевые слова: физическое лицо, последствия объявления физического лица умершим, гражданско-правовые последствия, наследственные правоотношения.

The article considers problems of succession in connection with consequences of declaring an individual deceased. The background legal norms of concept of declaring a person deceased have been analyzed. The statutory provisions of Ukrainian legislation in force that set consequences of declaring a person dead in inheritance relations have been studied. The existing contradictions in legal regulation of these relations have been elicited on basis of system research.

Key words: individual, physical consequences of declaring a person deceased, civil consequences, legal relations of succession.

Актуальність теми. Сфера спадкових відносин у контексті оголошення фізичної особи померлою потребує структурного аналізу та встановлення такого законодавчого регулювання приватних відносин, яке б було здатне на високому рівні забезпечити захист прав та інтересів фізичних осіб, яких стосується це питання, а також повноцінно врегулювати приватні інтереси.

Сучасна правова система країни динамічно розвивається, стрімко змінюються реалії життя. Умови сьогодення не дають змоги особам бути незахищеними в юридичному сенсі. Відсутність можливості підтвердити смерть фізичної особи, поєднана з відсутністю фізичної особи тривалий час у місці, де вона постійно проживає, тягне за собою юридичну невизначеність та створює певне коло проблем у особистих немайнових та майнових відносинах.

Як наслідок, виникає потреба у належному правовому регулюванні з метою усунення цієї невизначеності: особу можуть оголосити померлою – це змінює, по-перше, правовий статус цієї особи та, по-друге, статус осіб, які з цією особою перебували в цивільних правовідносинах. Юридичним інструментом усунення такої невизначеності слід визнати певні юридичні припущення (презумпції) та юридичні фікції, на основі яких історично склалися, створені

та функціонують інститути визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою [5, с. 87]. Безумовно, виникає достатня кількість нерегульованих питань щодо наслідків такого оголошення та проблем, які стосуються правового статусу осіб, що перебували з цією особою в сімейних правовідносинах та потребують врегулювання у межах спадкових відносин.

Наразі в Україні відбуваються кардинальні перетворення правової системи, зміни відбуваються також у цивільному та цивільно-процесуальному законодавстві, внаслідок чого виникає ціла низка актуальних проблем, пов'язаних із теоретичним забезпеченням, адже попередні дослідження не розкривають сучасного стану чинного законодавства. В переважній більшості існуючі дослідження не носять системного, комплексного характеру та не враховують усіх змін, які наразі мають місце в суспільстві. І саме це спонукає до наукового дослідження цього питання.

Швидкоплинність структурних перетворень та конфлікт на сході країни є основними чинниками, які впливають на соціальну природу наслідків інституту оголошення особи померлою і, передусім, на нормативний масив, що регулює досліджувані відносини. Подальшого вдосконалення потребує

й інститут спадкування, який традиційно вважався одним із найдавніших і найбільш стабільних інститутів у цивільному праві будь-якої держави. Різноманітність правовідносин, що виникають у суспільстві, зумовлюють потребу в удосконаленні правових норм, що регулюють перехід прав від однієї особи до іншої як у цивільному обороті, так і у сфері спадкування.

Зазначимо, що вагомий внесок у правову доктрину щодо вивчення природи цього питання зробили відомі правники: Д.М. Чечот, А.К. Юрченко, К.Б. Ярошенко Ю.О. Попова, В.В. Блажеєва та ін. Розвитку цього питання і його аналізу були присвячені роботи сучасних науковців Т.В. Лісничої, З.В. Ромовської, В.Г. Бобко, О.П. Печеного та ін. Однак слід зазначити, що у працях цих учених не здійснено комплексний розгляд юридичної природи наслідків оголошення фізичної особи померлою в контексті спадкових правовідносин. Питання цивільно-правових наслідків оголошення фізичної особи померлою є недостатньо дослідженим у цивілістичній доктрині, на цей момент немає спеціальних робіт, присвячених виключно цьому питанню.

Мета статті полягає в аналізі наслідків оголошення особи померлою у сфері спадкових відносин, а також урахування відомих на сьогодні результатів різноманітних досліджень науковців та усталених теоретичних підходів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 24 Цивільного кодексу України: фізична особа – це людина, як учасник цивільних відносин, яким може виступати громадянин України, іноземець, особа без громадянства. Існує певна сукупність суспільних та природних ознак і властивостей, які відрізняють фізичну особу серед інших учасників цивільних правовідносин, у тому числі й інших фізичних осіб.

Цивільна правоздатність фізичної особи (як певна здатність мати цивільні права і нести юридичні обов'язки) має чіткі часові рамки існування: виникає з народженням і припиняється зі смертю. Судове рішення, яке підтверджує презумпцію смерті відсутньої особи шляхом оголошення її померлою, з моменту набрання законної сили є підставою для припинення правосуб'єктності такої фізичної особи.

Оголошення померлим – судове визнання померлою фізичної особи, про яку за місцем постійного проживання відсутні будь-які відомості про місце її перебування протягом встановленого строку [9, с. 150]. За думкою О.М. Шимановича, оголошення фізичної особи померлою є наслідком встановлення судом у порядку окремого провадження зазначених у нормах Цивільного кодексу та Цивільного процесуального кодексу України обставин, існування яких дає суду законну підставу припускати стосовно фізичної особи, місце перебування якої невідоме, наявність факту смерті такої фізичної особи (оголошення померлою) [11, с. 85].

Оголошення фізичної особи померлою здійснюється на підставі нормативних положень, закріплених ч. 1 ст. 46 Цивільного кодексу України, яка діє з урахуванням змін, внесених з 01.01.2010 Законом

України від 25.06.2009 № 1568-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку розгляду питань надання допомоги сім'ям загиблих». Зазначена норма, окрім загальних правил (фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом 3 років), визначає і спеціальні правила оголошення фізичної особи померлою (якщо особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку – протягом 6 місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом 1 місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру). В ч. 2 статті 46 законодавець пов'язує відсутність особи та воєнні дії. В цьому разі фізична особа може бути оголошена судом померлою після спливу 2 років від дня закінчення воєнних дій.

Потрібно зауважити, що з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу 6 місяців. Як бачимо, ч. 1 та ч. 2 статті 46 визначають терміни, після спливу яких фізична особа може бути оголошена судом померлою. Що ж до ч. 3 – то за думкою Т.В. Лісничої, присутня певна законодавча неточність у визначеннях, у контексті даної статті більш логічно вживати словосполучення «день імовірної смерті» замість «день вірогідної смерті» [4, с. 197]. На наш погляд, думка є цілком виваженою та логічно доведеною.

Відповідно до ч. 1 ст. 47 Цивільного кодексу України правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті фізичної особи. Різниця полягає в характері наслідків, а не в змісті. Якщо смерть є невідворотною і її наслідки невідворотні, то оголошення особи померлою має лише вірогідний характер і не виключає подальшої появи особи, оголошеної померлою, або встановлення її місця перебування. І перше, і друге тягне за собою необхідність анулювання юридичних наслідків, що настали з оголошенням особи померлою [1, с. 115].

Безумовно, цивільні правовідносини виникають, здійснюються та припиняються з настанням вказаних у нормах юридичних фактів у певний час. Спадкові правовідносини не є виключенням. Загалом майнові права від однієї особи до іншої переходять завдяки їх спільному волевиявленню, тобто проявляється принцип диспозитивності у приватному праві, але під час спадкування домінує волевиявлення особи, яка приймає права померлого. Взагалі сфера спадкування має певну специфіку, оскільки, на перший погляд, порушується конструкція загальних цивільних правовідносин – спадкування, по суті, безсуб'єктне, оскільки зі смертю припиняється правоздатність спадкодавця, тому його права

та обов'язки переходять до спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва, що характеризується низкою особливостей:

- наявністю фактичного складу, прямо передбаченого законом (наприклад, складання заповіту, смерть спадкодавця, прийняття спадщини за заповітом);

- сукупністю прав і обов'язків, які переходять до спадкоємців, як єдине ціле;

- спадкування має універсальний характер – усі права й обов'язки переходять одночасно й на підставі акта прийняття спадщини [7, с. 244].

Цивільно-правовим наслідком оголошення фізичної особи померлою, як суб'єкта права, серед інших – є припинення та перехід до спадкоємців усіх прав та обов'язків, які належали йому. В юридичному сенсі – це такі самі наслідки, які тягне за собою смерть людини.

Відповідно до ч. 1, ч. 2 ст. 1220 Цивільного кодексу України спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою, часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Під днем смерті слід розуміти конкретну календарну дату (добу). Не слід плутати смерть особи та реєстрацію смерті фізичної особи. Юридично особа вважається померлою з моменту, коли зроблено відповідний запис про смерть особи органами РАГСу. Тому довідка про смерть (відповідної форми) або відповідно до ч. 2 ст. 249 ЦПК рішення суду про оголошення фізичної особи померлою є підставою для внесення органом державної реєстрації актів цивільного стану запису про смерть фізичної особи у книгу реєстрації актів цивільного стану.

Потрібно зауважити, що визначення часу відкриття спадщини фізичної особи, оголошеної померлою, має певні особливості. Днем смерті фізичної особи та часом відкриття спадщини визнається день набрання законної сили рішенням суду. А отже, якщо суд згідно з ч. 3 ст. 46 ЦК України визначив у рішенні іншу дату вірогідної смерті особи, то вірогідно може статися так, що на момент набуття рішенням законної сили строки прийняття спадщини або відмови від її прийняття вже спливли і спадкоємці реалізувати своїх прав не зможуть.

Цікавою з цього приводу є думка О.П. Печеного. Він вважає, що з метою охорони інтересів спадкоємців до визначення часу відкриття спадщини після осіб, оголошених померлими в судовому порядку, слід підходити диференційовано. Питання про коло спадкоємців, права спадкодавця на спадкове майно, склад спадщини повинні вирішуватися на момент оголошення особи померлою, який вказаний у рішенні суду. Втім строк прийняття спадщини, відмови від її прийняття, інші строки, пов'язані зі здійсненням спадкових прав, повинні починати перебіг із дня, коли спадкоємці отримали можливість реалізувати свої права, тобто з дня отримання свідоцтва про смерть. Саме таке рішення забезпечить права та інтереси спадкоємців. Наведене зауваження, як він вважає, було б доцільно закріпити на рівні роз'яснень відповідних судових інстанцій.

Місце відкриття спадщини – це визначення виключно юридичне, під ним слід розуміти населений пункт (і відповідно нотаріальний округ), у якому, на думку спадкоємців, слід визначати спадкове правонаступництво. Зрозуміло, що місце фактичної смерті і місце відкриття спадщини можуть не збігатися. Відповідно до ч. 1 ст. 1221 Цивільного кодексу України місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. На спадкоємців покладається обов'язок доказування останнього місця мешкання спадкодавця. Такими доказами, як правило, є: реєстрація місця мешкання, довідки житлово-експлуатаційних організацій, довідка про смерть тощо. Це загальне правило має важливе практичне значення, оскільки після смерті особи спадщина повинна відкриватися тільки в одному місці, що відповідно реєструється у спадковому реєстрі і нотаріус видає витяг про реєстрацію в спадковому реєстрі.

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна (ч. 2 ст. 1221 Цивільного кодексу України). На практиці виникають непоодинокі випадки, коли встановити останнє місце проживання спадкодавця неможливо чи надзвичайно складно, наприклад, у разі визнання особи померлою. У такому випадку замість доказів місця мешкання спадкоємці надають докази щодо місця знаходження та вартості майна спадкодавця. В ст. 3 постанови Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» зазначено, що у разі, коли спадкодавець мав кілька місць проживання, місцем відкриття спадщини слід вважати останнє місце реєстрації спадкодавця. Як зазначає М.Ф. Солонько, це рішення є остаточним, але доволі спірним [7].

Варто підкреслити, що при поділі спадщини між спадкоємцями необхідно враховувати правило частини першої статті 1278 Цивільного кодексу України про те, що коли спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між спадкоємцями, частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними. При розподілі такої спадщини необхідно застосовувати норми, що регулюють відповідні правовідносини спільної часткової власності.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зауважимо, що у сфері спадкування для вирішення питань, пов'язаних із наслідками оголошення особи померлою, актуальним є подальше вдосконалення досліджуваного інституту.

Потрібно враховувати вітчизняну наявну судову практику, яка пройшла випробування часом. Динаміка сучасних правових перетворень у суспільстві, особливо з урахуванням подій на сході країни, та структурних змін у юридичній науці є чинником, який впливає на майбутні зміни цього інституту. Вважаємо, що зазначені пропозиції спроможні зробити інститут оголошення фізичної особи померлою більш дієвим та ефективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов В.А. Гражданское право. – Том 2: Общая часть. Лица, блага, факты: учебник для бакалавров / В.А. Белов. – М. : Юрайт, 2011. – 114 с.
2. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару. – Х., 2009. – 340 с.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку розгляду питань надання допомоги сім'ям загиблих» від 25.06.2009 № 1568-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – 24 с. – Ст. 5.
4. Лісничка Т.В. Правові наслідки появи особи, яку було оголошено померлою: виявлення і шляхи вирішення проблемних питань / Т.В. Лісничка // Право і безпека. – Харків. – 2012. – № 4 (41). – С. 196–200.
5. Печений О.П. Деякі аспекти визначення складу спадщини за цивільним законодавством України / О.П. Печений // Науково-практичний журнал «Мала енциклопедія нотаріуса. Ваш юридичний радник». – 2014. – Вип. № 3(75). – С. 87–93.
6. Постанова Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 // Вісник Верховного Суду України. – № 6. – 2008.
7. Солонько М.Ф. Юридичні факти, на підставі яких виникають спадкові відносини / М.Ф. Солонько // Право і безпека. – 2010. – № 4. – С. 244–246.
8. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
9. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Том 2: Фізична особа / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Страйд, 2009. – 150 с.
10. Цивільне право : підручник : у 2 т. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; ред.: В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Л. Яроцький. – Х. : Право, 2014. – Т. 1. – 655 с.
11. Шиманович О.М. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою / О.М. Шиманович // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 23 (62). – № 1. – 2010. – 85 с.